

Simon András

Görög Demeter gyűjtő és rendszerező munkája a szőlőfajták tekintetében a 19. század első feléből

Az adatok gyűjtése, az adathalmaz átláthatóságának, a benne való eligazodásnak az igénye a tudományos gondolkodás egyik fontos alappillére. Ez mint konkrét tudományos produktum, a rendszeralkotás vagy rendszerezés eredményeként valósul meg. A rendszer keretet ad, nyilvántartásba vesz, rögzít (katalogizál) és csoportosít (közös jellemzők szerint tagol). A rendszer elemei egyenként leírhatók, jellemezhetők, ám hangsúlyos a köztük lévő kapcsolatháló feltérképezése is. A rendszerbe foglalt gyűjtemények az elemző, értelmező igényű gondolkodás kiindulópontjai, forrásai.

Írásom középpontjában egy sajátos gyűjtemény bemutatása áll. Sajátosnak – szaktudományunk szempontjából – azért nevezem, mert nem néprajzi indítással létrehozott együttesről van szó, valamint azért is, mert forrásunk egy a 19. század első felében írásba foglalt rendszer, ami mögött egy határozott gyakorlati tevékenység munkálkodott. Egy a kor mezőgazdasági, azon belül is szőlészeti-borászati tudományossága irányából szakmai igénnyel és tudatossággal létrehozott rendszerező munka ez: Görög Demeter 1829-ben napvilágot látott ampelográfiai műve (szőlőfajtaismerete).

A könyvecske megjelenésének korszakát és annak nem túl távoli előzményeit számba véve azt látjuk, hogy a török hódoltság megszűnését követően, a puszta területek benépesítése, illetve a gazdálkodás viszonyainak újjászervezése az ország szőlőterületének és bortermelésének mennyiségi növekedését is hozta. E folyamat jól érzékelhető volt már a 18. század derekán, folytatódott a 19. század első felében, s tartott egészen a század utolsó negyedének kezdetéig, a filoxéra (szőlőgyökértű) okozta pusztulásig. A jelzett időszakban jellemző volt a mennyiségi termelés, ugyanakkor felszínre kerültek a szőlőművelésben és a borkezelésben mutatkozó hiányosságok (vö: Csoma 2015: 18–26). Ezek orvoslását, vagyis a modernizációs törekvéseket – nyugat-európai előzmények nyomán – egyrészt a szőlészeti-borászati szakirodalmi tevékenység (Csoma 1998 és Simon 2016: 231–236), másrészt viszont a gyakorlati munka megindulása tükrözte. Mindezek alapján témánk kiindulópontja az, hogy éppen a reformkísérletek jegyében e két tényező együttese jellemezte Gö-

rög Demeter s néhány még említésre kerülő elődje és követője szőlészeti-borászati tevékenységét. Arra keresünk választ, hogy munkássága miként tükrözi korának viszonyait és törekvéseit, miképp merít nyugat-európai és hazai kortársai hasonló tevékenységének eredményeiből, s őt hogyan értékelik a kortársak, adatai milyen forrásértékkel bírnak az utókor számára, s hogyan értelmezhetőek, használhatóak az összehasonlító kutatásokban?

Görög Demeter működésének legfontosabb területeit 20. századi életrajzírója tömören így összegzi: „Mint lapszerkesztő, publicista, nevelő, geográfus, mecénás és mezőgazda egyaránt fontos szerepet töltött be hazánk felvilágosodáskori művelődésében s a reformkor előkészítésében.” (Molnár 1975: 4.)

Görög Demeter életéről mindjárt a halála utáni esztendőben megjelent egy írás, melynek szerzője, Márton József, az elhunyt tanítványa, s évtizedeken át barátja, tudós társa volt. E 36 oldalas leírás lett szinte minden későbbi, róla szóló írás alapja (vö: Molnár 1975: 81–87). Újabb eredményeket a 20. század első felének kutatásaiból tudunk. Hajnal István rövid írása az Esterházy hercegi levéltárban fennmaradt levelek alapján leginkább Görög nevelői tevékenységének képét árnyalja (Hajnal 1927). A jeles reformkori tudós és kultúrpolitikus halála után mintegy száz esztendővel Molnár József tanár, irodalomtörténész keresett s talált újabb adatokat életrajzához, illetve az ő munkája hívta fel újra a figyelmet alakjára, szerepére. Szülővárosában, Hajdúdorogon a Görög család leszármazottainál maradt fenn néhány levél a 19. század elejéről, s ugyancsak a család körében éltek még történetek a szájhagyományban (Molnár 1938, 1970: 3). Molnár 1975-ben önálló kiadványban adta közre Görög Demeter életének és munkásságának foglatatát (Molnár 1975). A korábbi szakirodalom szintézise mellett számos új, addig ismeretlen forrás adatainak számbavételével, valamint a „tudós hazafi” könyvtárának bemutatásával rajzolta meg, egészítette ki pályaképét Zvara Edina munkája (Zvara 2016).

Mezőgazdasági, szőlészeti szakírói és gyakorlati munkásságát hosszabb vagy rövidebb formában felidézük a róla született munkák. Ezirányú tevékenységét agrártörténeti, agrárnéprajzi szempontból elsőként Pettenkoffer Sándor, Rapaiics Raymond, majd Surányi Béla és Csoma Zsigmond értékelte (Pettenkoffer 1930, Rapaiics 1940: 225–229, Surányi 1988, Csoma 1998: 877–880).

Görög Demeter 1760-ban született Hajdúdorogon, s 1833-ban hunyt el Bécsben. A família erdélyi gyökerű, korábban a Zilahy és Tarnovay vezetéknévvel viselték. II. Rákóczi Györgytől nemesi rangot kaptak, 1702-ben pedig már szerepelnek az első hajdúösszeírásban; Erdélyből történt áttelepülésük oka nem ismert. Az édesapa (Görög Demeter) szenátor és a dorogi nemesek kapitánya is volt. Az édesanya, Tóth Sára ugyancsak nemesi családból származott, az ő apja szintén viselte a kapitányi címet. Frigyükből öt gyermek született, legfiatalabb fiúként Demeter. A jóeszű és szorgalmas gyermek az elemi iskolát szülővárosában végezte, majd a tehetségét felismerő dorogi plébános, Bacsinszky András javaslatára és támogatásával Debrecenben és Ungváron folytatta gimnáziumi tanulmányait. Az időközben püspökké kinevezett patrónusa tanácsára Nagyváradon bölcseletet és jogot hallgatott, majd a „törvények tanulását” Bécsben fejezte be 1783 és 1787 között. (Márton 1834: 7–8,

Molnár 1975: 5.) Írnoki állást pályázott a magyar királyi kancelláriánál, de nehezen olvasható írása miatt elutasítást kapott. A magyar nyelv tanításával keresi kenyerét, majd Bacssinszky ismeretsége valamint az arisztokrácia körében egyre bővülő saját kapcsolatrendszere révén ifj. gróf Kolonics László nevelője és tanítója lesz (1787–1795). A következő esztendőktől 1803-ig a testőrség főkapitánya, Esterházy Miklós herceg fiának, Pálnak – később az első felelős magyar kormány külügyminisztere – lesz a nevelője, majd maga az uralkodó, I. Ferenc bízta meg fiainak nevelésével és tanításával, mely rangos hivatást nyugdíjba vonulásáig, 1824 ősziéig teljesíti. (Molnár 1975: 15–20.)

Figyelemre méltó Görög Demeter lapszerkesztői és újságírói tevékenysége. 1789-ben *Hadi és más nevezetes Történetek* címmel Kerekes Sámuellel közösen megindítják a harmadik magyar nyelvű újságot, mely alapcélja szerint az utolsó osztrák–török háború (1788–1791) eseményeiről hivatott a magyar olvasóközönséget tájékoztatni, valójában azonban ennél bővebb tematikát képviselt, a magyar kultúra: az irodalom, a nyelv, a zene ügyét szolgálta. A háború befejeztével a lap bécsi *Magyar Hirmondó* címen folytatódott, szerkesztése és megjelenése 1800 nyaráig, Kerekes haláláig zavartalan volt, majd többek szerkesztésében 1803-ig szolgálta az olvasóközönséget. (Molnár 1975: 21–39.) Hangsúlyos mindezek mellett Görög Demeter – többek között Kerekes Sámuellel és Márton Józseffel közösen végzett – térképészeti munkája (Molnár 1975: 40–45).

Élete és munkássága sarokpontjainak rövid, vázlatos felidézése után a következőkben mezőgazdasági, azon belül is elsősorban szőlészeti tevékenységét vizsgáljuk meg részletesebben.

„Érdemes megemlíteni azt is, hogy Görög Demeter gazdasági téren is nagy szolgálatakat tett a magyarságnak. Mint szerkesztő lóheremagokat küldözgetett szét előfizetőinek, hogy ez a takarmánynövény minél szélesebb körben elterjedjen, később pedig szőlőfajok nemesítésén és behozatalán fáradozott sokat.” (Molnár 1938: 37.) A *Hadi és más nevezetes Történetek* hasábjain is számos mezőgazdasági témájú írás, könyvajánlás jelent meg, így a korszak jeles szakemberei, Pethe Ferenc és Nagyváthy János műveinek bemutatása, népszerűsítése (Molnár 1975: 46–48, Csoma 1998: 878). Hatással lehetett Görög gazdasági érdeklődésére, ismereteinek bővülésére az Esterházy családnál töltött időszak, hiszen Pál herceg apjának, a lelkes és neves műpártolónak, Esterházy Miklósnak, mint Hajnal István írja: „Kismartoni parkja, üvegházai, szépségük mellett, valóságos botanikai gyűjteményekké fejlődtek ki. Könyvtárában hosszú sorozatba szedte össze korának legkiválóbb kertészeti és botanikai munkáit, külföldi útjairól pedig, még a napóleoni idők zivatarai között is, szekérsorokban küldte haza a növényvilág exotikus ritkaságait.” (Hajnal 1927: 115.)

Görög Demeter működésének szőlészeti szempontból meghatározó és kiemelkedő teljesítménye a Bécs mellett (Grinzingben) létrehozott fajtagyűjteménye és a csaknem félezer szőlőfajta megnevező, jellemző fajtaleíró „lajstroma” (Görög 1829). Ebbéli munkájáról kortárs életrajzírója tudósít legnagyobb részletességgel:

„Méltó itt a' Boldogultnak Grinzingi igen nevezetes szőléjét is említenem, mivel az a' magyarok figyelmét több tekintetben megérdemli. — Egy bölts nevelőnek arra

kell nézni, hogy nevendékjének üres idejét is hasznosan gyönyörködtető múltattatására fordítsa. Ez vala tzelja Görögnek, midőn Ferentz Főhertzeg figyelmét, a tanúlastól üres óráiban, különösen azon *termések* megesmertetésével foglalatoskodtatta, mellyek a' birodalom tartományaiban a' nemzeti jóllétnek forrásai, különösen ott, a' hol a' kereskedés *pártoltatván*, a' földmivelői és mesterségi szorgalomnak gazdag jutalma által a' népek tsinosodása, boldogulása 's jólléte is egyszersmind hathatósan előmozdítottatik.

Tagadhatatlan, hogy a' szőlőmivelés vagyis bortermesztés egyik főágát teszi, főként hazánkban, a' pénzt és élelmet szerző kívánatos kereskedésnek. Magyar országnak világ szerte híres és jó borai vagynak ugyan az igaz; de a' szőlő fajoknak javítása által a' nemes borokat szaporítani lehetne sőt kellene is. Ez úgy történhetnék meg, ha p.o. a' mi szerentsés fekvésű, kedvező éghajlatú magyar hazánkban a' külföldi híres drága borokat termő, — p. o. Burgundi, Bordói, Malagai 's több efféle szőlőtők szaporítottván, ez által nemes boraink is sokasodnának. Így lehetne a' külső országi ilyen nemű borok behozását, 's azokért pénzünk kivitelét meggátolni, sőt, kereskedésünk pártoltatván, nemes borainknak kivitelét is, legalább a' szomszéd országokba sokasítani. Például szolgálhat ezekre Melnik és Vóslau.

Melniknek (Tsehországban) birtokosa hertzeg *Lobkovitz*, a' most élő hertzegnek nagy atya, Burgundi szőlőveszszőkkel ültettette be az egész szőlőhegyet Melnik mellett, 's most az uradalom szép jövedelmet húz a' *Melniki* híres veres borokból, mind a' mellett is, hogy éghajlata a jó bor termesztésére nézve nem igen kedvező.

Vóslau mellett, Bétshez két, Badenhez pedig fél órányira a' szőlőhegyeket Gróf *Fries* hasonlóképpen Burgundi szőlőveszszőkkel ültettette bé, 's most a Vóslai jó veres bor mellett, Bétsben, a' híres Burgundi vesztegel.

Az itt előadottaknak megfontolása indította arra Görögöt, hogy ő a' felséges Tsászártól nyert engedelemmel külső országi Követeinkhez és Consulainkhoz folyamodhassék, 's általok a' legnemesebb bortermő szőlőfajait minden országnak megszerezhesse 's idővel azokat bortermesztő ausztriai birtokokban elszaporíthassa. — Következése az lőn, hogy mindenünnen, különösen Frantzia országból 1812-ben, az akkori Frantzia Tsászár parantsolatjára, rendkívül nagy számmal küldettek Bétsbe minden nevezetes szőlőfajok veszszői, mellyek részszerént itt Béts bástyáján, az akkor úgy nevezetett Paraditsomkertben, részszerént a' Schönbrunni és Laxenburgi kertekben ültettettek el.

Annyira megszaporodott végre az Európai országokból, sőt még Ázsiából és Afrikából is küldetett szőlőveszsző fajok száma, hogy azokat, a' feltett tzelnek elérhetése végett, egy helyre kellett ültetni, annyival inkább, mivel Béts belső városa bástyáján 1817-ben újra építettván, a' paraditsom kert kiírtatott, 's helyét az úgy nevezett „*Volksgarten*” múltattató *népkert* foglalta el. Mellyre nézve Görög Grinzingben, igen jó fekvésű helyen három szőlőt vett meg egymás mellett 's oda ültette által azon sok száz szőlő fajokat, mellyeket a' Tsászár kegyelme neki ajándékozott. Ottan most akármely országbeli, de ugyan azon szőlőfajok mind együtt vagy egy más mellett állanak. A' szőlőfajok leírása többféle nevezeteikkel együtt, Lajstromban kiadatták és 1829–1830-ban a' Magyar Kurir Olvasóinak elküldöttettek. Ezen Lajstrom hét ív-

nyi, de, fájdalom! a' kiadó hosszan betegeskedése miatt el nem végezhetette. — Ebből az idegenországi szőlőfajok gyűjteményéből 8–9 esztendő alatt sok ezer veszszók és 1, 2, 3 esztendős tőkék vitettek innen Magyar Országra. Ez a' birtok a' boldogultnak özvegyére szállott, és eladó.” (Márton 1834: 30–33.)

Görög a szőlőfajták összegyűjtését tehát már az 1810-es évek elejétől megkezdte, de ezen munkáját igazán 1824 után tudta teljes emberként végezni, amikor Ferenc Károly főherceg nevelői szolgálatát bevégezvén, „nyolcezer forint évi fizetéssel nyugalmába ment” (Molnár 1938: 35, vö. Rapaics 1940: 225). Érdekes adalékot fogalmaz meg későbbi életrajzírója: „Azt tartja a hagyomány, hogy a szőlőtőkével együtt földet is hozatott az illető helyről az elültetéshez, hogy a venyige ne szenvedjen a hirtelen más talajba való áttételnél.” (Molnár 1938: 37.)

E mintakertet megelőzően hazánkban a keszthelyi Georgikon volt az efféle törekvések, s általában a mezőgazdaság tudományos ismereteken nyugvó előmozdításának a fő helyszíne, intézménye, ahonnan Görög is hozatott szőlőfajtákat (Görög 1829: 108–109). Ismerte a nyugat-európai szőlészeti-borászati munkákat, melyek közül a legnagyobb hatásúnak a francia Chaptal és szerzőtársai (Rozier, Parmentier és Dussieur) munkáját tarthatjuk. Ennek magyar fordítása (Fábián 1813–1814) és eredetije egyaránt megvolt könyvtárában (Zvara 2016: 139–140), így bizonyosan közvetlen hatással volt szőlészeti tevékenységére is. Emellett Franz von Heintl 1817-ben kiadott, a monarchia szőlőfajtáit összegyűjtő és bemutatató szőlőiskola tervére való felhívása¹ inspirálhatta még közvetlenül Görögöt (Schams 1835: 54, Rapaics 1940: 225). Heintl egyébként számon tartotta kortársa grinzingi gyűjtőmunkáját, amelyről 1821-ben megjelent művében elismerően szólt (Heintl 1821: 186–187).

A grinzingi gyűjtemény viszonylag részletes, korabeli leírását adja a reformkor másik kiemelkedő szőlész szakembere, Schams Ferenc (Schams 1835: 54–57). Az elplántált szőlőfajták, illetve variánsok számának meghatározásakor Schamsnál konkrét adatokra lelhetünk: Franciaországból, az osztrák császárság tartományaiból, Itáliából, Szmirna (Kis-Ázsia) és Tripolisz (Afrika) környékéről mindösszesen 1712 fajta díszlett a szőlőskertben, nem számítva ide a Jeruzsálem környékéről küldötteket (Schams 1835: 55–56). Maga Görög 1829-ben mintegy 2400 variáns begyűjtéséről ír (vö: Geday 1971: 87). A mintagazdaságról az egykorú és a néhány évtizeddel későbbi birodalombéli német és olasz nyelvű sajtó is több ízben közölt írásokat (Zvara 2016: 96). Tény, hogy a grinzingi gyűjtemény óriási szerepet játszott a hasonló mintakertek fajtaállományának kialakításában, vagyis az összegyűjtött fajták további megőrzésében, nevezetesen Mayerffy Ferenc 675 fajtát számláló vecsési (Schams 1833 II.: 54–55), valamint Schams Ferenc Buda-sashegyi szőlőiskolájának (amit később Entz Ferenc igazgatott) megalapozásában (Rapaics 1940: 228–229).

1 Heintl, Franz von (1769–1839), *Einladung an die Weinplanzer der sämtlichen k. k. österr. Erbländer zur Errichtung einer Rebschule, um Veredlung des Weinbaues und der inländ. Weine zu bewirken*, 1817. Vö: Österreichische Akademie der Wissenschaften (Hrsg.): Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, II. Band (Glae-Hüb) 1959 (1993): 250–251. Elérhetőség: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_H/Heintl_Franz_1769_1839.xml (Letöltés ideje: 2016. 11. 30.)

Görög Demeter a birtokról röviddel halála előtt Bécsbe költözött (Zvara 2016: 27). A mintatelep Görög elhunyt utáni sorsáról bizonytalanok az információk: Hattól bizonyítványának egy bejegyzése azonban arra utal, hogy a birtokot még életében feleségére örököztette (Zvara 2016: 26, 217).

Mint utaltunk rá, a fajtagyűjtemény gyakorlati létesítésén túl Görög mintegy fél-ezer szőlőfajtának a lajstromát állította össze és adta közre 1829-ben a *Magyar Kurír* mellékleteként, az újság minden előfizetőjéhez eljuttatva.

A *Lajstrom* (Görög 1829) szerkezetének és szövegének primer tanulmányozása során megállapíthatjuk, hogy becses forrásunk három részre tagolódik. Az első kettő a tulajdonképpeni fajtajegyzék, a harmadik pedig a szőlőtermő területek jellemzése, leírása, bár már itt megjegyzem, hogy ezek a tartalmi elemek az egyes részekben együttesen, keveredve is megjelennek. A fajtajegyzékben mindösszesen 498 sorszám alatt találunk fajtákat vagy változatokat hosszabb-rövidebb jellemzéssel, leírással. A szerző gondosan ügyelt arra, hogy ha egy önálló sorszámmal már jelölt fajtát újra említ, akkor az semmiképpen se ismétlődjön egy újabb sorszámmal jelölve, hanem mindig az „eredeti” sorszáma utalva szerepeljen a szövegben.

A legteljesebben kidolgozott, leginkább átgondolt és megszerkesztett rendszerbe foglalt rész az első, vagyis a *Válogatott Asztalra- 's tartani való szőlő-fajok* 331 pontból álló listája. A csoportosítás fő szempontja földrajzi alapú: országonként, esetenként azon belül vidékenként, néhol szín, másutt a felhasználás lehetőségeit („enni”, „tartani”, „bornak”) is érvényesítve rendszerez Görög (lásd *1. táblázat*). Ez mindenképpen azzal is magyarázható, hogy a *Lajstrom* ezen része az, amely a szerző szándéka szerint igazán teljesnek mondható.

A második rész (*Válogatott Bornak való szőlő-fajok*) további két alfejezetre tagolódik (*I. Magyar, Erdély 's Horvát Országiak* – 332–490. sorszám, 159 tétel; *II. Külföldiek a' 48-dik grádus alatt 's feljebb észak felé, Német Ország* – 491–498. sorszám, 8 tétel). A rendszerezési szempontok itt nem annyira következetesek, s erősebb keveredést mutatnak, mint az első részben; ez szembevető egyrészt a fajta szín szerinti felsorolásában, illetve az egyes szőlőtermő területek igen részletes leírásának gyakoribb beékelése tekintetében. A tulajdonképpeni *Lajstrom* két részétől a *Jegyzés* választja el a harmadiknak tekinthető, *Magyar Országi Szőlők 's Borok* című egységet. E *Jegyzés*ben fejezi ki a szerző sajnálatát amiatt, hogy betegeskedése miatt „folytatásával elkésődött” (Görög 1829: 79). Ugyancsak félbeszakadt a már említett harmadik egység, amely településeket, vármegyéket, termőtájakat címszóként véve, alfabetikus rendben szól az egyes szőlőtermő területek sajátosságairól, fajtaíról. A 67 tételből álló sor a K betűnél, a Balaton partján fekvő, Somogy megyei Kőröshegy falu rövid jellemzésével ér véget.

Az egész mű részletes és sok szempontú elemzése újszerű tanulságokat hozhat, ám e munka elvégzése egyrészt jelen tanulmány kereteit nagyban szétfeszítené, másrészt pedig a szöveg további elmélyült tanulmányozását és összehasonlító vizsgálatát kívánja meg. Néhány szembevető jellemző felvillantását azonban mindenképpen fontosnak vélek. A fajtákat leíró szócikkek terjedelme és tartalma igen változó. Van, hogy csupán a megnevezést olvashatjuk, s még annak szinonimáit, másutt a fajta jellemzése,

származása, elterjedése, előfordulása és/vagy a belőle szűrt bor minősítése is szerepel, egyebütt pedig akár a termőtáj, a művelési mód és a borkészítési eljárás részletes leírását is elvégzi a szerző (pl. Tokaj és a zempléni termőtáj, Pozsony és környéke). Igen értékes információkkal szolgálnak a lábjegyzetek. Kiténik belőlük Görög széles tájékozottsága a hazai és nyugat-európai szőlészeti-borászati, közelebbről pedig az ampelográfiai irodalomban (vö: Csoma1998: 880, Zvara 2016: 137–141), melynek tételeit nem csupán citálja, hanem összehasonlító szemlélettel kezeli, értékeli azokat.

Az alábbiakban Görög Demeter munkájából az Érmellékre vonatkozó adatokat közlöm², majd néhány szempont alapján kommentálom a szöveget, illetve utalok forrásértékére.

„2. Bakator, *) veres, vagy piros Bakar. Székelyhydról való, Bihar Vármegyében. Egy a' jobb 's szebb Asztalra- és a' jóféle bornakvaló szőlők között az országban.

a) Veres Bákornak nevezik a' Badatson hegyén, Szala Vármegyében.

b) Turi pirosnak, Keszthelyen, Szala Vármegyében, és Neszmélyen, Komárom Vármegyében.

c) Tuli pirosnak, Ménesen, Arad Vármegyében.

d) Bagatornak írják Diós-Győrön, Borsod Vármegyében.

*) Sokan azt vélik, hogy a' Bakator név az Olasz Baccadoro szótól vette eredetét. De az Olasz szó arany színű szemet jelent, a' Bakator pedig veres, 's piros színű szőlőt. A' 450 külömbféle szőlő fajokkal közel ezer Olasz neveket, többnyibe Synonimákat küldtek ide Olasz Országból és Dálmáziából, 's köztök a' Baccadoro név se fordul elé.” (Görög 1829: 3)

„10. Bakator, vagy Bakar setét veres szőlőnek levéből válik a' Bakator, vagy Bakarbor. Színe fejr, egy kevésse barnás, 's mind erejére, mind kellemes ízére, aromájára nézve a' legnemesebb borok közé tartozik. Diószegei és Érmelléki bor név alatt is esméretes: mivel kiváltképen Bihar Vármegyének Érmelléki Járásában, különösen pedig Diószege mezővárosának szőlőhegyén szűrik. A' szomszéd Kólyi lakosok is ezt a' szőlőfajtát termesztik és szaporitják. A' Kólyi szőlőhegy háládatos emlékezetben fogja néhai Domokos Lőrincz Tek. Bihar Vármegye Fő Notáriussának nevét a' késő maradéknak fenntartani, ki a' szőlőkkel, és a' borokkal való dajkálódást, a' lehetőségig előmozdította. Sok ezer hitvány fajtákat kiirtatott a' szőlőjéből, 's azok helyett válogatott jó fajokat, több mint százötven ezer fiatal tőkét ültetett belé illendő meszszeségre egymástól. Nagyobb része Bakatorból állott, a' mellyet Uva Buccarána-nak nevezett. Ültetett Jufark vagy Bátsó szőlőt is Uva Bachiensis név alatt, de annak leírása inkább a' Sárfejrre illik, mint sem a' Juhfarkra. Ha külön szedődik és szűródik, majd a' Bakarbornál is kellemetesebb illatú és ízű. Fáradozásainak áldott jó termés lett a' megjutalmaztatása: a' sok akóból álló Bakar és Bátsó borát is jó árron elhordták mindenfelé.

2 Az Érmellék kiválasztását a kötet anyagának alapját adó konferencia helyszínéhez igazítottam.

Sem a' Bakar, sem a' Bátsó szőlő nem szereti a' kövér, hanem a' sárga, vagy fejeeres veres agyag-földet, és a' déli vagy napnyugotti menedékes hegyoldalt. A' Bakatorból aszszúszőlő, és Campania i bort is készítenek, most még nem nagy mértékben, és ámbár a' Bakatorból tsinált Campaniai bor legjobban habzik, (muszéroz) soknak mégis nints íze szerént, mivel igen erős. Legalkalmasabb itt arra a' Bátsó, vagy a' Leltszőlő. A' Bakator bor a' C a s i n o pintzjébéli borok között is találtatik." (Görög 1829: 83–84)

„20. Bihar Vármegyének borai az Országnak legjobb borai közzé számlálatnak. Egy ahoz értő Hazafi így ír felőlők: „Valamint az aszszúszőlő borok között a' Tokaji, úgy az asztali (Ordinarium) borok között a' Diószegi (kétség kívül az erős Bakator-bort érti) tartatik elsőnek, mely nevezett alatt legszorosabb értelemben vétetnek Diószeg, Koly, vagy Kój kivált annak Hankovits hegye, a' Nagy Kágyai Puszta, Székelyhíd; és Vajda. A' Csatári bor ebbe az osztályba (Classisba) nem megy, mert ámbár kellemetes és jó, de tsak ugyan valamennyire savanyús, és sem az az áromája, sem az az ereje nintsen „A' Nagy Váradi, Sz. Imrei 's Sitéri fejeér borok is ehez a' Vármegyéhez tartozók.

A' legjobb bort szűrik a' Bakator máskép piros Bakar és Bátsó szőlőből: azután ezekből:

Bakar fejeér.

Boros fejeér. Van Bihari Boros nevű is.

Erdei.

Furmin, Furment-nek is hívják.

Gyöngy fejeér.

Szeremi zöld, ezt nagyon dítsérik.

Ezek is fejeérek: Alattermő, vagy Alföldi, máskép Batai. Gohér, Lapulevelű, Leány, vagy Lyán szőlő, Lendvai vagy Petrezselyem. Madár szőlő, Muskatálj, Tökfenék.

Fekete szőlők: Bodor, Gohér, Jenei vagy Kadarka, Portsín, Tar, Ökörszem.

Tartani valók: Bogár veres. Ketsketsetsű fejeér 's veres. Lószemű fejeér. Sárga Rumonya, ezt Tokajban fejeér Bogárnak, Bolgárnak vagy Rumonyának; Egerben Romolyának, vagy Sárga Gohérnak; Vi'sontán Romolyának, Gallyanak és nagyszemű szőlőnek hívják. Sopronban Zibebe, Bétsben weisse türkische Zibebe, Toskánában Uva Reginae, vagy Regina, Frantzia országban Picardon, Spanyol országban Uva de Rey vagy Tamorlana név alatt esméretes." (Görög 1829: 86–87)

„34. Diószeg, mezőváros Bihar Vármegyében, Bakor vagy Bakator borával, és más féle szőlőkből készült fejeér borával nagy hírt 's nevet szerzett magának." (Görög 1829: 92)

„40. Érmelléki bor alatt a' Diószegi, Székelyhídi, Kóji 's a' t. erős borok értetődnek, mely helységek Bihar Vármegyének Érmelléki Járásában fekszenek. Ezek is meg vannak a' Pesti Casino pintzjében." (Görög 1829: 99)

Első idézetünk (2.) az Érmellékre leginkább jellemző szőlőfajtát, a bakatort asztali (étkezési, csemege) szőlőként mutatja be, de utal borszőlőként való felhasználására is. 4 táji névváltozatát közli. Lábjegyzetben a név etimológiájával is foglalkozik, erre a későbbiekben még visszatérek. A következő szakasz (10.) a *Lajstrom* második részéből való, vagyis a fajta borszőlőként való hasznosítását emeli ki, valamint taglalja a bihari, érmelléki termőtájon betöltött szerepét, terjedését illetve terjesztését. Az ezt követő három passzus (20., 34. és 40.) Görög munkájának harmadik részében szerepel, azaz a termőtájhoz kapcsolódóan méltatja az ott termő szőlőkből szűrt bort.

Hogyan helyezhető el, hogyan értelmezhető a fenti adategyüttes a fajta, a termőtáj és a termelési kultúra kutatástörténetében? Álljon itt a teljeség igénye nélkül, néhány kiragadott példa erre vonatkozóan!

Száz esztendővel Görög előtt Bél Mátyás *Notitiájának* Bihar vármegyét taglaló része viszonylag terjedelmesen ír a szőlőművelésről és a borkészítésről. (Bél 1978: 59–60, 65–68) „A borok nagyobb része fehér, kisebb a vörös, ezeket kevesen szokták termelni, míg azok, amellet, hogy erősebbek, változatosságukkal is gyönyörködtetnek.” (Bél 1978: 60) Fő fajtaként a bakatort nevezi meg, mely „...bárhon legyen is, kivéve az erősen hideg éghajlatot, bőséges termést hoz, jó ízű bort ad és édességben felülmúlja a többi fajtát. Ha külön kezelik, aranyhoz hasonló bort ad, ezért fehérrel keverik, hogy szebb színűt kapjanak. Evésre sem jobb nála egy szőlő sem.” (Bél 1978: 66.)

Vályi András a 18. század végén országleíró munkájában Bihar vármegye ismertetésénél – sokban támaszkodva Bél munkájára – ekképp szól a borokról: „Borai is kiváltképen nevezetesek, a’ melyek tudni illik a’ Veresrézi szélektől, mintegy a’ Szatmár Vármegyei hegyekig teremnek, nevezetesen: a’ Telegdi, Vásárhelyi, Diószegi, Székelyhídi, Kis kereki, Aszszony Vásári, Ótományi, ’s más nevezetesebb hegyeken lévő; mely hegyeken mindazáltal a’ napnak, és a’ levegőnek változásához képest a’ terméseknek minémüése is külömböző. A’ boroknak nagyobb része feje; de néhol vereset is termeszenek. Ezek között némelyek tsak két, ’s három esztendőig tartók, mások ellenben jó pintzékben tovább is, sőt számos esztendőig eltartatnak.” (Vályi 1796: 210.)

Következő részletes országleírásunk is megemlékezik az érmelléki borokról: „Minő jóságú borokat teremjenek ezen szőlőhegyek: az hazánkban eléggé tudva van, legalább az érmelléki fehér asztali borok, ’s különösen a’ bakar borok teljes mértékben megérdemlik a’ dicséretet, mert állandóság mellett igen kedves ízzel és zamattal kérkedhetnek. [...] Veres bort Bihar vgyében felette keveset termeszenek.” (Fényes 1839: 42–43.)

A „borvidék” (Érmellék, Bihar) és egy adott domináns fajta (Bakator) esetünkben tehát igen szoros kapcsolatot mutat, ez tükröződik Görög fajtajegyzékében csakúgy, mint más kútfőkben és feldolgozásokban. Személynévként és szőlőfajta-névként való előfordulását legteljesebben Balassa Iván adatolta a 14. századtól indulva, hivatkozva Görög munkájára is! Ő az továbbá, aki a névetimológiával is foglalkozik, több szerző véleményét is szembesítve, közülük Görög fentebb idézett vélekedését saját véleményével egyezőnek értékelve. (Balassa 1991: 116–117, vö: még Rapaiacs

1940: 219, Rác 2015: 48–49.) Az érmelléki szőlőkultúra legteljesebb néprajzi feldolgozásából – mely Görög *Lajstromára* ugyan nem utal – megintcsak több új történeti adattal egészíthető ki a termőtáj és a fajta együvé tartozása (Varga 1975: 431, 433). Görög leírását negyed századdal követően jeles statisztikai forrásunk Érmelléket az „Országosan híres és legjelesebb borok és borvidékek” sorában a „Fehér legfinomabb asztali borok és borvidékek” címszó alatt tárgyalja. Fajtaként kizárólagosan a bakator kerül említésre: „E hegyeken a termőföld általában kevés homokkal és mésszel vegyített sárga-veres agyagból áll, mely igen egészséges, tartós és kedves zamatu bort terem. Főszőlőfaj a bakator, a honnan a jobbféle érmelléki borok bakar melléknévvel jeleltetnek.” (Galgóczi 1855: 290.)

Példáink sorát a 19. század második felének szőlészeti-borászati szakirodalomból bőven gyarapíthatjuk, ám csupán néhányat van lehetőségünk kiemelni e gazdag anyagból. Az alakuló közgyűlését Székelyhídon 1857. augusztus 16-án tartó Érmelléki Borkereskedő Társulat alapszabályában fő célként a következő szerepel: „Az érmelléki bornak általában, különösen pedig e vidék főkincsének tekinthető, bakator bornak – tekintettel a természető hasznára – jó híre neve terjesztésével nyereséges önálló kereskedést alapítani; és ez által a tiszta borkezelés gyarapítását és a közforgalom élénkítését előmozdítani.” (*Borászati Lapok* 1858. I. évf. 7. sz. 1858. febr. 14. 53. o.) Az Erdély szőlészeti és borászati tárgyú jelentés is érinti, sőt összehasonlítja vidékünket és a fajták ottani értékét más területekével. A bakator, juhfark, erdei és alanttermő fajták felsorolása után olvashatjuk: „In partibus szinte nagy hirben részesül a Bakator bora, s az Erdélyi borászok egyik büszkesége közé tartozik az is: hogy a Tasnád, Pir, Paczal, sző-Demeter, Kölcse, Csány s Pele határaiban termett bakator bort zamatosabbnak tartják, mint a magyarországi Érmelléken termettet; ha mindegyik olyan, mint a milyent Kolozsvárt Sámi tanár úrnál és a pincze egyletnél kóstoltunk, akkor legalább, azt kell elismernünk, hogy a legjobb Ér-diószegivel a versenyt dicsőségesen kiállja. Az utóbb megnevezett érmelléki szőlőfajták szokatlan bőtermőséget fejtenek ki az erdélyi karikás művelés alatt, mi hasznos útmutatóul szolgálhat nekünk is.” (30–31)

Keleti Károly statisztikája, mely hazánk szőlészeti-borászati viszonyainak 1860–1873 közötti áttekintését adja, a bakatorról (több más fajta társaságában) megjegyzi, hogy „Magyarország déli vidékein déli lejtőkön ritkán vagy sohasem adnak oly zamatos bort, minő ugyan e fajtákból északibb fekvésen, vagy keleti s éjszaki lejtőn kerül (Keleti szerk. 1875: 73–74). A statisztika Bihar megyét bemutató községsoros táblái az 1873-ban termelt bor szín szerinti megoszlásában a fehér bor kizárólagosságát mutatják a sillerrel és vörössel szemben (Keleti szerk. 1875: 286–291). A termőtáj fajtaösszetételénél a kékszőlők („feketék”) is szerepelnek, bár azzal a megjegyzéssel, hogy egy részük – nyilván a feldolgozás folyamatára utalva – a fehérek közé vegyülnek: „Bihar megye nagyváradi borvidékén az uralkodó fajok: a szerémi zöld, bakator, erdei, juhfark-bácsó, boros fehér, alanttermő; a feketék közül: a purcsin, jenei fekete kadarka, fekete bajor. Az Érmellék főfaja a bakator, főültvénye az erdei, továbbá van juhfark, alföldi vagy sárfehér; a feketék közül legelterjedtebb a jenei vagyis kadarka, akad fekete bajor meg purcsin, de ez már a

fehérek közé vegyül.” (Keleti szerk. 1875: 77) A borvidék 1875–1920 közötti szőlőművelési és borgazdálkodási viszonyai – elsősorban a korabeli forrásokra támaszkodva – ugyancsak azt mutatják, hogy vezető szőlőfajta a bakator, mely a filoxéra (szőlőgyökértetű) pusztítása utáni szőlőrekonstrukció (újratelepítés) céljára ajánlott fajták között továbbra is szerepel. (Mód–Simon 2014: 139–145)

A Görög Demeter *Lajstrom*ából példaként közölt idézeteink szövegéből még egy, meglátásom szerint fontos mozzanatra érdemes utalni. Két helyütt, a 10. és a 40. számú szakaszok végén is olvashatjuk, hogy a bort a Pesti Casino pincéjében is elhelyezték. Ennek jelentőségét maga a szerző világítja meg. A gróf Széchenyi István által 1827-ben alapított (1830-tól Nemzeti Casino néven működő), célja szerint a politikamentes társadalmi és szellemi élet valamint a szórakozás központját jelentő intézmény sok más mellett azt is felvállalta, hogy „... hazafíui lélekkel [...] Magyar országnak még sok elrejtett kintsei közzül ez úttal a' jóféle borait világosságra hozza 's megesmértesse a Hazában és a' Hazánk kívül.” (Görög 1829: 58.) A mintegy 63 féle bor között tehát érmelléki tételek is voltak, köztük bakator is, ami e termőtáj és fajta kiemelkedő minőségét is jelzi.

Az írásunk elején felvetett kérdésekre visszatekintve, s mintegy összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy Görög Demeter szőlészeti munkássága jól tükrözi korának azt a szemléletét, hogy az ágazat megújítását nagyban a szőlőfajtáktól várták, ennek fontos előfeltétele azonban az volt, hogy köztük rendet tegyenek, tudományos igényre meghatározzák őket. Ennek szép példáit mutatták a nyugat-európai művek, melyeket hosszabb-rövidebb magyar – de általában nem magyar nyelven közreadott – fajtaleírások követtek. (Vö: Csoma 1998: 893–899.) Görög Demeter széleskörűen tájékozott volt korának elsősorban német és francia nyelvű szőlészeti és ampelográfiai irodalmában, s kortársai meg utódai az ő gyakorlati tevékenységét valamint *Lajstrom*át is figyelemmel kísérték, ismerték. 1829-ben megjelent műve ugyan nem a modern értelemben vett tudományos ampelográfia (vö: Surányi 1988: 18), mégis igen értékes mű, amely ha kissé szövevényesen is, de eligazítást próbál adni a hazai és külföldi szőlőfajták sokféleségében, ugyanakkor jóval több a fajták jellemzésénél, korának szőlő- és borkultúráját sok részlet tekintetében, több fontos termőtájat érintően festi meg. A haladást és a modernizációt szolgálta, hiszen magyar nyelven szólt, s viszonylag széles olvasóközönséghez eljutott.

Szakirodalom

Balassa Iván

1991 *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát, Tokaj.

Bél Mátyás

1978 Bihar megye leírása. (Bev., jegyz.: Csorba Csaba, ford.: P. Szalay Emőke.) *A Bihari Múzeum évkönyve* II. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága, Berettyóújfalú, 51–107.

Csoma Zsigmond

1998 A szőlészeti-borászati szakirodalom kialakulása Magyarországon (18–19. század) *Századok* 132. (4) 859–908.

2015 *Szőlőkatasztrófák Magyarországon*. Agroinform Kiadó, Budapest.

Fábián József

1813–1814 *Visgálódó és oktató értekezés a szőlő-mivelésről I–II*. Szammer Ny., Veszprém.

Fényes Elek

1839 *Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben IV*. Trattner-Károlyi, Pesten.

Galgóczi Károly

1855 *Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statistica-ja*. Szerző kiadása, Pest.

Geday Gusztáv

1971 Nagy elődök: Görög Demeter. *Kertgazdaság* 3. (3.) 85–88.

Görög Demeter

1829 *Azon sokféle Szőlő-fajoknak Lajstroma, a' mellyeket egy érdemes Hazánkfia Európának majd minden nevezetesebb Szőlő-hegyeiről 's kertjeiből meghozatott, és a' Grintzingi Szőleiben, Bétshez egy órányira, a' Cecius hegynek (Kahlenberg) meleg oldalán, 1819 's a' következő esztendőekben elültetett. (A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékúl)* Nemes Haykul Antal betűivel, Bétsben.

Hajnal István

1927 Görög Demeter az Esterházyaknál. *Irodalomtörténeti Közlemények* 37. (1–2) 115–118.

Heintl, Franz Ritter von

1821 *Der Weinbau des österreichischen Kaiserthums I*. Gerold, Wien.

Keleti Károly (szerk.)

1875 Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873. (Nemzetközi statisztika – Szőlészet – 1. rész) Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Márton József

1834 *Görög Demeter életleírása és érdemei*. Haykul Antal, Bétsben.

Mód László – Simon András

2014 A Kárpát-medence borvidékei. In: Uők (szerk.): *Hajdanvolt szüretetek, zsendülő gerezdek*. Szőlészeti-borászati hagyományok a Kárpát-medencében (1875–1920). Szőlőföld Könyvkiadó, Szombathely, 23–160.

Molnár József

1938 Görög Demeter. *Debreceni Szemle* XII. (1–2) 35–42.

1975 *Görög Demeter (1760–1833)* (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 30.) Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok, Debrecen.

Pettenkoffer Sándor

1930 Görög Demeter. (A híres magyar ampelografus.) *Borászati Lapok* LXII. (11) 89–92.

Rapaics Raymund

1940 *A magyar gyümölcs*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.

Rácز János

2015 *Szőlő- és borneveink*. IKU–Inter Nonprofit Kft, Budapest.

Schams, Franz

1832–1833 Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfage, oder vollständige Beschreibung sämmtlicher berühmten Weingebirge des ungarischen Reichs in statistisch–topographisch–naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht. I–II. Verlag von Otto Wigand, Pest.

1835 *Vollständige Beschreibung sämmtlicher berühmten Weingebirge in Oesterreich, Mähren und Böhmen in statistisch-topographisch-naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht*. Kilian, Pesth.

Simon András

2016 Újabb források és értelmezési lehetőségek a szőlő- és borkultúra történeti-néprajzi kutatásában. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. (Krizsa Könyvek, 39.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 229–254.

Surányi Béla

1988 Egy reformkori szőlősgazda: Görög Demeter. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* XV. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 17–26.

Varga Gyula

1975 Az érmelléki szőlőkultúra. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1974. Debrecen, 431–534.

Vályi András

1796 *Magyar országnak leírása*. Első kötet, A' Királyi Universitas betűivel, Budán.

Zvara Edina

2016 *Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest.

1. táblázat. A *Lajstrom* első részének szerkezete és számadatai

ELSŐ RÉSZ: Válogatott Asztalra- 's tartani való szőlő-fajok 1–331 (331)			
I. Magyar-, Erdély' s Horvát országiak	1–59 (59)		
II. A' Bétsi piatzokon [...] szokták árulni	60–73 (14)		
III. Spanyol Országiak	74–95 (22)	[ténylegesen spanyol fajták] A' következők is még Spanyol szőlők, jóllehet azokat nem Spanyol, hanem Frantzia országból hozták ide	74–87 (14) 88–95 (8)
IV. Frantzia Országiak	96–174 (79)	Fekete, veres, viola és hamu színű szőlők Frantzia fejeér szőlők	96–133 (38) 134–174 (41)
V. Német Országiak	175–202 (28)		
VI. Olasz Országiak	203–296 (94)	Sicilia szigetéből valók Nápoly országból, és Róma vidékeiről, s Toskánából valók Felső Olasz országból, vagy Velentze, Udine, Bassano, Vicenza, Verona, Brescia, Mailand' s a t. vidékeiről és a' Pádus vize mellyékéről valók	203–230 (28) 231–259 (29) 260–296 (37) Egyedül emmi' s tartani valók Emmi' s tartani, és bornak is valók
VII. Dalmáziából és annak szigeteiből, azután Raguzából és Cattaróból valók	297–321 (25)	Dalmáziából valók Raguzából valók Cattaróból valók	297–307 (11) 308–315 (8) 316–321 (6)
VIII. A' Görög szigeteiből, vagy az Archipelagusból 's Asiából valók	322–331 (10)		

Activitatea lui Demeter Görög privind colectarea și sistematizarea soiurilor de viță de vie în prima parte a secolului al XIX-lea

În prima parte a secolului al XIX-lea viticultura și vinificația Ungariei a fost caracterizată printr-o producție de masă, dar în același timp au ieșit la iveală și anumite deficiențe în cultivarea viței de vie și în tratarea vinului. În modernizarea acestei ramuri economice a jucat un rol important dezvoltarea literaturii de specialitate, respectiv vitalizarea activităților practice. Combinația acestor doi factori a caracterizat și activitatea viticolă a lui Demeter Görög (1760–1833). Acesta a realizat o colecție de soiuri, o plantație model la Grinzing, lângă Viena, ceea ce a devenit arhicunoscută și apreciată în întregul imperiu austriac. A publicat prima sa carte în limba maghiară în anul 1829, o lucrare ce cuprinde descrierea a 498 de soiuri de viță de vie autohtone și străine, dar și prezentarea, caracterizarea numeroaselor regiuni. Studiul de față prezintă segmentele care se referă la zona Valea lui Mihai, totodată încearcă o încadrare a acestora în istoria cercetării etnografice a regiunii..

The Activity of Demeter Görög Regarding the Collecting and Classification of Grapes in the First Part of the 19th Century

In the first part of the 19th century the viticulture and winemaking of Hungary was characterized by mass production, showing also some hiatus in viniculture and treatment of wine. In the modernization of the sector a great importance was given to the development of the specific literature and to the vitalization of technical activities. The combination of the two characterized the viticulture activity of Demeter Görög (1760–1833) as well. He created a collection of grape types and a model vineyard at Grinzing, near Vienna, which was known and appreciated all over the Austrian empire. He published his work in Hungarian in 1829, a book that contains the description of 498 local and foreign grape types, but also the presentation of numerous vine growing territories. This paper presents the sections related to the Valea lui Mihai region, and tries to include them into the history of ethnographic research of this area..

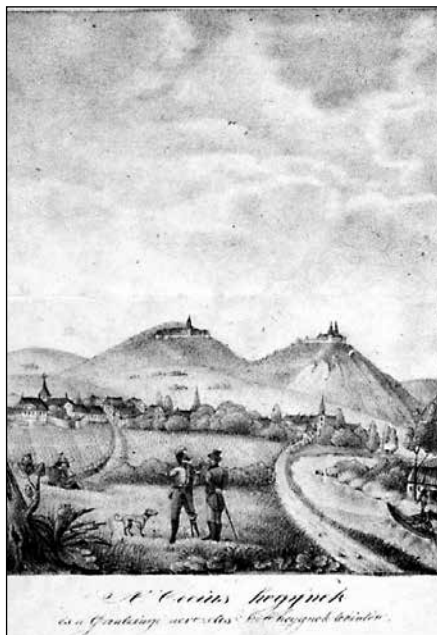
Képek

1. Görög Demeter arcképe és aláírása

2. A *Lajstrom* címlapja

3. „A Cecius hegyek és a grintzingi nevezetes Szőlő hegyek tekintése”
Görög Lajstromának elejéről

4. Borcímke az Érmellékről